

Юрій Радченко (Харків)

**Національна та расова політика націонал-соціалістичної
Німеччини щодо українців у 1941–1945 рр.
(на прикладі військовополонених і східних робітників)**

Друга світова війна була і залишається одним з найтрагічніших періодів в історії людства, який закінчився крахом одного з найстрашніших тоталітаризмів ХХ ст. – німецького націонал-соціалізму. Одночасно Друга світова війна породила багато стереотипів і міфів, які живуть і понині. Серед подібних явищ можна назвати ідеї про існування симпатій нацистів до українців під час німецько-радянського конфлікту 1941–1945 рр., які підтримуються окремими дослідниками. Наприклад, О. Когон у своїй роботі «Держава СС», згадуючи про радянських громадян, в'язнів концтабору Бухенвальд, зазначав: «Росіяни розподілялися на дві окремі групи: військовополонені разом з цивільними та українці. Друга група складала більшість. У той час як військовополонені представляли добре дисципліновану команду, яка з великим умінням та повним правом підтримувала свій колектив (група, відібрана для відправки зі “Шталагу” в концентраційний табір, фактично складалася з комуністів, які з повним правом захищали свою справу), склад українців був доволі випадковим. Із самого початку їхні німецькі партійні товариші (sic!) створили для них такі привілеї, що практично неможливо було виказати найдрібнішу скаргу на адресу “росіянина”»¹.

¹ Kogon E. Der SS-Staat. Das System der deutschen Konzentrationslager. – München, 1974. – S. 378. «Росіянами» в більшості концтаборів реєстрували всіх вихідців з Радянського Союзу, в т.ч. і українців. Про це нижче.

Одним з показників реального ставлення керівництва Третього райху до українців була його політика щодо радянських військовополонених та оstarбайтерів-«східняків»² українського походження у вищезгаданий період. На прикладі вивчення різних етапів політики нацистської Німеччини щодо цих двох груп ми спробуємо спростувати думку вищезгаданого автора та підійти до цього питання об'єктивніше.

Радянсько-німецьку війну керівництво Третього райху розглядало як «священну війну» європейської цивілізації проти «азійського варварства» та «єврейського більшовизму». 27 червня 1941 р. міністр пропаганди та народної освіти Й. Гебельс скликав конференцію, на якій закликав своїх співробітників зображати радянсько-німецький конфлікт як боротьбу всієї Європи проти Азії. На цій зустрічі, зокрема, говорилося, що Захід «є в марші проти спільного ворога з унікальною єдиною метою звеличення Європи. І це є похід проти утискувачів усієї людської культури та цивілізації. Година народження Нової Європи прийшла без тиску і примусу зі сторони Німеччини»³.

Керівництво Третього райху мало досить примітивні та расистські уявлення про всі народи світу і, зокрема, про населення Радянського Союзу (у т.ч. і про українців). Слов'яни розглядалися як маса «недолюдків» нижчої раси, які володіють найціннішими землями в Європі та є основними конкурентами германців на Сході. Влітку 1932 року у Коричнево-му домі в Мюнхені нацисти провели засідання, яке було присвячене «східній політиці». Один з доповідачів зазначав: «Величезну небезпеку для білої нордичної раси представляє висока біологічна плодючість східних слов'ян, які, подібно всім неповноцінним народам, відновлюють дефіцит якості кількістю, тобто змушують своїх жінок народжувати частіше»⁴. У 1920-х рр. Гітлер з цього приводу зазначав: «Нордична раса має право домінувати в усьому світі – ось основний напрям нашої зовнішньої політики. Тому будь-який союз з Росією, слов'яно-татарською державою, якою керують євреї, неможливий»⁵. Цей націонал-соціалістичний Weltanschauung (світогляд) добре демонстрував журнал «Der Untermensch», який видавався за сприяння райхсфюрера СС

² Йдеться про оstarбайтерів, вивезених з території УРСР, в кордонах до 1939 р., без оstarбайтерів-«західняків», вихідців з Галичини.

³ *Dwork D., Pelt R. J. Auschwitz 1270 to the present.* – New York; London, 1996. – P. 257.

⁴ *Раушинг Г. Говорит Гитлер. Зверь из бездны.* – М., 1993. – С. 43.

⁵ *Штрассер О. Гитлер и я.* – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 147.

Генріха Гімлера. У перші місяці радянсько-нацистського конфлікту у ньому публікувалися матеріали, які демонстрували «недолюдську» природу населення радянської Східної Європи. Так, наприклад, виходили статті, які «доводили» деградацію системи захисту дітей у СРСР та добру ситуацію у цьому питанні в Німеччині. Значна увага приділялася там радянським військовополоненим. Під їхніми фотографіями стояли такі тексти: «Тепер вони тут знову, гуни, карикатури на людські обличчя, нічні кошмари стають реальністю, вдарити в таке обличчя – це найкраще»⁶. Крім того, коли постало питання про використання праці полонених червоноармійців, а пізніше і цивільних робітників, керівництво Третього райху боялося, що німецьке населення може підхопити від них «бацили більшовизму». Про це яскраво свідчить вислів Г. Геринга на одній з нарад у вересні 1941 р.: «Нам ще не вистачало того, що тепер, під час війни, наші робітники захворіли більшовизмом внаслідок контакту з військовополоненими»⁷.

Одночасно у перші місяці після початку радянсько-німецької війни велику кількість радянських військовополонених – українців за національністю – було відпущено додому. Так, вже 27 липня 1941 р. начальник штабу сухопутних військ Німеччини Ф. Гальдер записав у своєму щоденнику: «Українці та уродженці Прибалтійських держав будуть відпущені з полону»⁸. Особливо активну участь у допомозі колишнім червоноармійцям українського походження брали галицькі організації на кшталт Українського Червоного Хреста (УЧХ). «Краківські вісті» 3 липня 1941 р. писали: «Відповідно до розпорядження німецьких військ, мусить проводитися відділення українців від інших полонених. Цей факт допомагає здійснити допомогу нашим рідним по крові. Перед нашими комітетами допомоги та делегатурами, в першу чергу, перед референтами соціальної опіки стоять великі задачі. Дуже багато в цій акції допомоги полоненим залежить від відповідальних чиновників. Покажемо ділом, що нам близька доля полонених українців, колишніх вояків Червоної Армії, кість від кості та кров від крові наших братів»⁹. Однак жодних додаткових розпоряджень відносно полонених не було. Лише наприкінці вересня 1941 р. у Львові українських полонених було

⁶ Dwork D., Pelt R. J. Op. cit. – P. 258.

⁷ Штрайт К. Они нам не товарищи // *Военно-ист. журн.* – 1993. – № 5. – С. 41.

⁸ Гальдер Ф. Военный дневник. – Т. 3. – М., 1971. – С. 201.

⁹ *Паньківський К.* Роки німецької окупації. – Нью-Йорк; Торонто, 1965. – С. 38–39.

звільнено з табору Цитадель. При звільненні були присутні віце-губернатор, а на другий день і сам губернатор. 2 жовтня того ж року «Краківські вісті» відзвалися на ці події статтею «Звільнення українських військовополонених»: «Деякі днів тому звільнили 61 полоненого українця, а в суботу 27 вересня 1941 р. – 1500. При звільненні першої партії був присутній заступник губернатора д-р Локазер, другої – сам губернатор д-р Ляш, представники німецької військової та цивільної влади та представники Українського Червоного Хреста. У виступах обох було підкреслено великодушність фіурера, який дозволив українським полоненим через короткий час повернутися до своїх рідних. Свою вдячність полонені проявлять дисциплінованістю та чесною роботою на місцях. Промови переривалися криками звільнених полонених: «Слава фіюеру!». Перша група звільнених – зі Львівщини та околиць, друга з району Рогатин-Станіслава. Звільненим на дорогу роздали їжу. В найближчий час випустять і інших українців»¹⁰.

12 жовтня 1941 р. розпочався організований Українським Червоним Хрестом збір одягу, продуктів харчування для українських військовополонених. Особливо велику допомогу визволенням українським червоноармійцям надала жіноча секція УЧХ на чолі з Ольгою Федейко та Жіноча служба України на чолі з О. Гординською. Червоний Хрест звернувся із закликом: «Допоможемо полоненим повернутися до рідних хат!»¹¹. Але через деякий час німецькі окупанти заборонили діяльність УЧХ. Після заборони Червоного Хреста його було перейменовано на Крайову комісію допомоги військовополоненим, але й вона проіснувала лише до березня 1942 р. Значну допомогу полоненим-українцям надав львівський Центр допомоги звільненим полоненим, де працював лікар і дві медсестри. Там був і продовольчий склад-магазин для посилок, які надходили з усієї Західної України. Посилки сортувалися, перепаковувалися, роздавалися або розсилалися по таборах. За зиму 1942 р. через магазин пройшло 34 934 продовольчі посилки для військовополонених¹².

На території Східної та Центральної України також діяв Червоний Хрест. В «Українському Слові» від 6 листопада 1941 року з'явилася стаття, в якій говорилося, що Червоний Хрест почав збір теплих речей, білизни, продуктів харчування для полонених. У статті зокрема говори-

¹⁰ Шнеер А. Плен // [http://www.jewniverse.ru/RED/Shneyer/ glava1otv\[1\].htm](http://www.jewniverse.ru/RED/Shneyer/glava1otv[1].htm).

¹¹ Паньківський К. Зазн. праця. – С. 42–43.

¹² Там само.

лося: «Велику роль у зібранні пожертвувань повинні відіграти житлові комісії, організувавши навколо себе українське жіноцтво та все свідоме громадянство. Житлові комісії разом зі своїм активом мусять в таких районах Києва, як Деміївка, Чокалівка, Куренівка, Слобідки створити комісії, які в своєму засягу матимуть 10–15 будинків.

Все зібране треба складати під розписку до складів районних управ, де пожертви приймають представники Червоного Хреста або Головної управи Українського Червоного Хреста (Пушкінська, 30)»¹³.

Червоний Хрест діяв також у Харкові, але німці його скоро заборонили. Замість нього повстала нова організація під назвою «Допомога». Її співробітники Л. Маркова та Т. Ровенська склали списки полонених холодногірського штагалу м. Харкова та вивіщували їх у спеціальному бюро, де люди могли дізнатися про долю своїх родичів. Співробітники «Допомоги» Е. Дунаєвська та Н. Мещанинова ходили по навколишніх селах та шукали родичів радянських військовополонених, які утримувалися у штагалу на Холодній Горі. Рідні полонених могли прийти та забрати своїх родичів¹⁴.

З часом практику «привілеювання» радянських військовополонених українського походження було згорнуто. Це трапилося ще восени 1941 р., коли на нараді уповноваженого з 4-літнього плану Г. Геринга 7 листопада було заявлено: «Українців не слід виділяти від інших. Фюрер розпорядився в майбутньому більше не звільняти їх з полону»¹⁵. Таким чином українці – колишні вояки Червоної армії повністю розділили трагічну долю радянських військовополонених інших національностей. Особливо це стосується фатальної зими 1941–1942 рр., про що промовисто свідчать дані, наведені у рапорті ОКВ від 19 лютого 1942 р.: «З 3,9 млн працездатних радянських військовополонених залишилися живими тільки 1,1 млн. При цьому тільки з листопада 1941 до січня 1942 померло 500 тис. росіян»¹⁶. За деякими даними щодня від тифу помирало 15 тис. радянських військовополонених¹⁷. Особливо жажливо склалася доля тих радян-

¹³ На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні: Зб. статей, спогадів і документів. – К., 1994. – С. 229.

¹⁴ Мещанинов А. И. Долг врача // В боях за Харьковщину. – Харьков, 1978. – С. 185–186.

¹⁵ Война Германии против Советского Союза, 1941–1945: Докум. экспозиция. – Берлин, 1992. – С. 207.

¹⁶ Zamecnik S. That was Dachau 1933–1945. – Paris, 2004. – P. 188.

¹⁷ Ibid.

ських військовополонених, які в цей час потрапили до концентраційних таборів. Наприклад, з 10 тис. червоноармійців, яких було відправлено до Аушвіцу у жовтні 1941 р., наприкінці січня 1942 р. живими залишилося тільки 2 тис., але і вони померли впродовж лютого того ж року від нестерпних умов у таборі¹⁸. Але тут потрібно зазначити, що тенденція до звільнення колишніх червоноармійців української національності тривала і надалі, але основним мотивом тут була швидше потреба у робочій силі. Так, 13 січня 1942 р. військовий комендант Харкова видав наказ № 14 такого змісту: «Радянських військовополонених української національності, які працювали перед війною на підприємствах сільськогосподарського машинобудування і які будуть зайняті на виробництві, слід звільнити»¹⁹.

Щодо «східних робітників» (у т.ч. і вихідців з Наддніпрянської України), яких почали масово завозити до Німеччини з початку 1942 р., то для них інструкція Г. Геринґа від 7 листопада 1941 р. та Г. Гімлера від 20 лютого 1942 р. було встановлено ряд правил, що фактично повністю обмежували їх у правах²⁰.

Структурою нацистського бюрократичного апарату, в якій добре розуміли, що з такою східною політикою Німеччина війни не виграє, було міністерство окупованих східних територій (Східне міністерство), яке очолював А. Розенберг. Після війни він зазначав у своїх мемуарах: «Кох²¹ та його найближче оточення постійно глумилися над відсталістю слов'ян та інших народів. Це спровокувало мене випустити офіційний наказ, в якому говорилося про закінчення всіляких хвастливих розмов про вищість, а також відмічалось, що до українців слід ставитися стримано та справедливо»²². Влітку 1942 р. під патронатом Східного міністерства було створено Центральне бюро по східним народам

¹⁸ Dwork D., Pelt R. J. Op. cit. – P. 262, 275.

¹⁹ *Скоробогатов А. В.* Харків у часи німецької окупації (1941–1943). – Харків, 2004. – С. 78.

²⁰ Детальніше див.: *Полян П. М.* Жертвы двух диктатур: Остарбайтеры и военнопленные в Третьем рейхе и их репатриация. – М.: Ваш выбор ЦИРЗ, 1996. – 442 с.; *Herbert U.* Hitler's foreign workers. Enforced foreign labor under the Third Reich. – Cambridge: University press, 1997. – 511 p.; *Война Германии против Советского Союза, 1941–1945: Докум. экспозиция.* – Берлин: Argon-Verlag GmbH, 1992. – 287 с.

²¹ Мається на увазі райхскомісар України Еріх Кох.

²² *Розенберг А.* Мемуари. С комм. С. Ланга і Э. фон Шенка. – Харьков, 2005. – С. 363.

(Zentralestelle für die Völker des Ostens – ZAVO), яке мало опікуватись «неполітичними» проблемами народів Сходу, що перебували на території Третього райху. Цю організацію очолив проф. Герхард фон Менде²³. Але вона, як і Східне міністерство, не мала значного впливу на політику Третього райху.

25 жовтня 1942 року співробітник Східного міністерства д-р О. Бройтігам звернувся до А. Розенберга з конфіденційною доповіддю, в якій засуджував німецьку політику на окупованих теренах СРСР. Там, зокрема, говорилося: «Продовжуючи поводитися зі слов'янами з безмежною жорстокістю, ми вживали такі методи набору робочої сили, які, ймовірно, зародилися у найтемніші часи работоргівлі. Почало практикуватися справжнє полювання на людей. Незважаючи на їхній стан здоров'я та вік, їх масами відправляли до Німеччини...»²⁴. Але Розенберг не зробив нічого, щоб припинити подібну практику і навіть проявляв свій конформізм у відносинах з Генеральним уповноваженим з використання іноземної робочої сили Ф. Заукелем. Так, у червні 1943 р., коли питання використання праці іноземців обговорювалося на конференції, що її проводило вище керівництво Німеччини, Розенберг, виступаючи там, скромно подякував за «розуміння» та «товариськість»²⁵. Як зазначає Далін, Розенберг знав про те, який вплив призводить політика Заукеля, але «нема свідомства, що він особисто був стурбований цим»²⁶.

Політика нацистів у деяких аспектах починає змінюватися після поразки під Сталінградом. Пропагандистська машина Третього райху знову починає закликати до «європейської єдності проти більшовизму». Мали місце навіть спроби апеляції до націоналізмів народів СРСР. Зокрема, на цьому наполягав Й. Гебельс. 21 січня 1943 р. він оголосив про цю принципову зміну орієнтирів у пропагандистській роботі. Розповідаючи про чергову конференцію, яку проводило міністерство Гебельса, німецька преса писала: «Міністр демонструє сильну опозицію тому шляху, який ми використовуємо для завоювання на Сході росіян. Є тільки один лозунг, який ми маємо багаторазово повторювати: наша боротьба проти більшовизму. Сьогодні Росія проводить свою битву під прапором націоналізму, і може знайти підтримку нації у багатьох випадках. Тому нашим пропагандистським лозунгом на Сході має бути те,

²³ Dallin A. German rule in Russia 1941–1945. – London, 1981. – P. 443.

²⁴ Ширер У. Взлет и падение третьего рейха. – Т. 2. – М., 1991. – С. 330.

²⁵ Dallin A. Op. cit. – P. 444.

²⁶ Ibid.

що ми зайняті боротьбою проти більшовизму, а не російського націоналізму»²⁷. 15 лютого 1943 р. оприлюднено наказ Гебельса «Про пропагандистську обробку народів Європи», де зазначалося, що «для перемоги мусять бути мобілізованими не лише сили німецького народу, а... й тих народів, які були завойовані... впродовж війни. Будь-яка сила Європейського континенту, і насамперед східних народів, має використовуватися для боротьби проти єврейського більшовизму»²⁸. Далі зазначалося, що треба демонструвати «волю до свободи, волю до боротьби проти більшовицького терористичного режиму, як підкріплюючу силу народів, які пригноблені радами. Разом з тим слід показувати солдатську доблесть росіян, їхнє бажання працювати. Для доведення цього необхідно посилатись на використання національних східних частин у системі Вермахту..., використання східних робітників у Райху..., де вони роблять свою справу для перемоги німецької зброї»²⁹.

Одночасно з цим, імовірно за все для того, щоб протиставити українців росіянам та іншим народам, весною та влітку 1943 р. для остарбайтерів українського походження почали створювати деякі привілеї. Так, діти, народжені українською робітницею від українця, вважалися расово повноцінними і могли бути виховані в німецькому дусі. На російських дівчат такі «привілеї» не поширювалися. Тому багато українських східних робітниць вимагали від родичів прислати підтвердження про їхню національність³⁰. Але поряд з тим нацисти не поспішали вводити окремі національні відзнаки для остарбайтерів. Серед посадовців з німецьких установ, які намагалися запровадити сепаровані національні знаки для українців, білорусів, росіян та покращити умови їхнього життя в Німеччині, був генерал-інспектор добровільних формувань (General der Freiwilligen-Verbände) Ернст Кестрінг. У промові від 30 червня 1944 р. він підкреслив зв'язок бойового духу його з'єднань з тим жахливим становищем, в якому перебувають співвітчизники його бійців у трудових таборах Райху. Внаслідок його прохань генштаб ОКХ 24 жовтня 1944 р. видав документ проектного типу, який передбачав ліквідацію нагрудного знаку «OST», покращення забезпечення східних робітників у співвідношенні з існуючими раціонами та зрівняння у раціонах та оплаті

²⁷ *Herbert U.* Hitler's foreign workers: Enforced foreign labor under the Third Reich. – Cambridge, 1997. – P. 259.

²⁸ *Мюллер Н.* Вермахт і окупація (1941–1944). – М., 1974. – С. 378.

²⁹ Там же. – С. 379.

³⁰ *Полян П. М.* Указ. соч. – С. 170.

праці із західними робітниками. До речі, наказом керівника Східного міністерства від 7 червня 1944 р. знак «OST» був ліквідований. На заміну українці отримали тризуб, білоруси – пшеничний сніп та зубчасте колесо, а росіяни – хрест св. Андрія Первозваного, який став емблемою власівського руху³¹. Одночасно німецька пропаганда зазначала: «Знак “OST” було недавно ліквідовано. Східних робітників тепер нагороджено їхніми національними емблемами. Це є свідомством визнання їхньої праці для спільної боротьби проти більшовизму»³². Виконання цієї директиви гальмувалося. Планувалося 27 серпня влаштувати масштабне свято та надати східним робітникам у цей день вихідний. Але святкування було відкладено, а по суті відмінено.

Слід також зазначити, що за період 1942–1945 рр. велика кількість східних робітників і радянських військовополонених потрапила до нацистських концентраційних таборів і складала чи не найбільшу групу ув'язнених. Наприклад, навесні 1943 р. вони склали 44% в'язнів Маутхаузена, а в липні 1943 р. їх було 57% в'язнів у Бухенвальді³³. При цьому кількісно переважали саме цивільні робітники. Так, на 15 вересня 1944 р. у концентраційному таборі Маутхаузен перебувало 4782 радянських військовополонених і 13 155 оstarбайтерів³⁴. Усіх українців – вихідців з Радянського Союзу реєстрували як «росіян», а українців, які походили з території Генерал-губернаторства (у т.ч. дистрикту Галичина), – як поляків. Оstarбайтери та військовополонені, опинившись у таборі, одержували смугасту форму з червоним вінкелем і літерою «R», що означало – «політичний в'язень, росіянин». Якщо військовополонених не було переведено у статус цивільних осіб, то вони отримували смугасту табірну одягу з літерами «SU» (Sowjetunion) на грудях³⁵. У концтаборах часто було заборонено називати себе українцем. Так, наприклад, Степан Доротяк, колишній в'язень Ноенгамме, згадував: «При видачі смугастого одягу та присвоєнні номера та вінкеля мене питають: “Яка національність?” Кажу: “Українець”».

³¹ *Wolf Dieter B.* Ukrainians in Armed Forces of the Reich: The 14th Waffen Grenadier Division of the SS // German-Ukrainian relations in Historical Perspective. – Toronto, 1994. – P. 149.

³² *Dallin A.* Op. cit. – P. 449.

³³ *Herbert U.* Labor and extermination: Economic interest and the Primacy of Weltanschauung in National Socialism // *Past and Present*. – № 138. – 1993. – Feb. – P. 183.

³⁴ *Feichtlbauer H.* Zwangsarbeit in Österreich 1938–1945. – Wien, 2005. – S. 67.

³⁵ *Шнейер А.* Указ. соч. // [http://www.jewniverse.ru/RED/Shneyer/glava2_zap\[1\].htm](http://www.jewniverse.ru/RED/Shneyer/glava2_zap[1].htm).

“Ні, в нас може бути лише росіянин або поляк”. І при цьому отримав декілька раз по обличчю. Внаслідок отримав номер 28521–R (росіянин) з червоним вінкелем»³⁶. І хоча відомо, що в Аушвіці³⁷, а під кінець війни і в Заксенхаузені українці отримали право носити на вінкелі національну літеру «U» (українець)³⁸, нема фактів того, що така практика була поширена на більшість ув'язнених східних робітників і військовополонених українського походження.

Восени 1944 р., коли Друга світова війна незворотно була програна Третім райхом, певна частина його керівництва намагалася провести ревізію східної політики. Почалася розробка проектів створення національних комітетів з політичних діячів різних народів, які перебували на той час у Райху та на підконтрольній йому території. Головним завданням цих комітетів було сприяння політиці Райху та створення військових одиниць, які мали воювати на боці Німеччини. Крім того, ці організації мали репрезентувати вихідців зі Сходу різних національностей (здебільшого це були оstarбайтери та військовополонені), які тоді перебували на території Третього райху. Розроблялося декілька концепцій побудови національних комітетів. Ініціатором одного з проектів був райхсфюрер СС Г. Гімлер. Проект передбачав створення федеративного Комітету народів Росії, в якому мала бути і українська секція. Комітет мав очолити генерал А. Власов. У свою чергу, існували ідеї створення окремих національних комітетів (українського, грузинського, білоруського та ін). Їх підтримував А. Розенберг. У протистоянні перемогла позиція райхсфюрера СС.

Про процес побудови таких організацій активіст створення Українського національного комітету Т. Бульба-Боровець пізніше згадував: «... всі німецькі симпатії були на стороні Комітету Власова. Для цього робилася велика пропаганда в пресі, в радіо та у фільмах. Власов мав величезні матеріальні засоби, розкішні приміщення для штабів, наче абсолютний феодал. Всі інші національні комітети залишалися майже невідомими, душилися по малих розбитих готеликах, без приміщень і засобів існування»³⁹.

³⁶ Утнали в Германию! Бывшие малолетние узники концлагеря Нойенгамме из Советского Союза вспоминают / Ред. Г. Диркс. – Гамбург, 2000. – С. 46.

³⁷ *Mirchuk P.* In German mills of death 1941–1945. – Washington, 1985. – P. 45.

³⁸ *Марунчак М.* Українці в концентраційних таборах Третього рейху // В боротьбі за Українську Державу. – Торонто; Нью Йорк; Лондон, 1990. – С. 134.

³⁹ *Бульба-Боровець Т.* Армія без держави: Слава і трагедія українського повстанського руху: Спогади. – Вінніпег, 1981. – С. 307.

14 листопада у Празі Власов проголосив свій маніфест. Було створено Комітет визволення народів Росії (Комітет освободження народов России – КОНР). У складі цього комітету була і Українська національна рада, до якої увійшли Ю. Музиченко та Ф. Богатирчук. У складі КОНР було утворене цивільне управління, основним завданням якого була допомога східним робітникам. Очолив його генерал Д. Закутний, а секретарем став старий російський емігрант Ю. Мейер⁴⁰. Хоч ця організація працювала в досить складних умовах, але все ж таки досягла певних успіхів. Внаслідок переговорів з німцями 26 січня 1945 р. вийшов циркуляр райхсфюрера СС Г. Гімлера, який у випадку реалізації міг суттєво покращити життя остарбайтерів: передбачалося припинити терор начальників таборів, заборонити тілесні покарання та інші види фізичного тиску. У харчуванні «остівців» зрівняли з «другою категорією» іноземних робітників (французами, голландцями, бельгійцями). Циркуляр гестапо погрожував начальникам таборів у разі невиконання всіх цих рішень не лише позбавленням посади, а й відправкою в концтабір (у випадку розкрадання продуктів харчування), а за обтяжуючих обставин і розстрілом⁴¹. Але розпорядження мало швидше символічний характер і фактично не мало жодних наслідків, оскільки до остаточної поразки нацистської Німеччини залишалися лічені місяці.

Попри симпатії Г. Гімлера до А. Власова, під егідою А. Розенберга в березні 1945 р. було створено Український національний комітет (УНК), який очолив генерал П. Шандрук. Переговори про його створення почалися ще в грудні 1944 р. Ініціаторами цього були Г. фон Менде зі Східного міністерства та д-р Ф. Арльт, начальник штабу Головного управління добровільних частин СС, а також президент УНР в екзилі А. Левицький. Основними завданнями цього утворення були: 1) боротьба з КОНР А. Власова за право опікуватися остарбайтерами та військовополоненими українського походження; 2) евакуація на Захід у момент остаточного краху Третього райху українських солдат, які воювали на боці Німеччини, «східних робітників» й українських політичних діячів⁴². 12 березня 1945 р. райхсміністр А. Розенберг надіслав генералу П. Шандруку листа, в якому зазначалося, що «1. Український Національний Комітет є єдиним репрезентантом Українського народу, визна-

⁴⁰ Андреева Е. История Русского Освободительного Движения // <http://csh.ru/demo/kraski/index.php?cat=4&razdelid=3>.

⁴¹ Полян П. М. Указ. соч. – С. 61.

⁴² Shandruk P. Arms of Valor // <http://combatant.onestop.net/shandruk/r22.html>.

ним Німеччиною. 2. Український Національний Комітет має право репрезентувати інтереси України у майбутньому і видавати декларації та маніфести»⁴³. УНК з цим не дуже барився. Вже 17 березня вийшла Декларація УНК, у якій говорилося, що Комітет «репрезентує волю Української Громади, яка проживає у Німеччині та країнах союзних Німеччині»⁴⁴. 8 квітня 1945 р. УНК видав два звернення: «До Української громади» та «До Українського війська». Але всі ці дії були мало результативними, як і акція А. Власова.

Відтак можна зробити деякі висновки. Політика керівництва нацистського Райху щодо східних робітників і військовополонених українського походження не була однаковою впродовж 1941–1945 рр. Вона коливалася від певних загравань у перші місяці німецько-радянського зіткнення до відкритого геноциду, який виявився у ставленні до радянських військовополонених на межі 1941–1942 рр. Це можна пояснити наявністю двох крил політичної еліти Німеччини: радикального та «опортуністичного». «Опортуністи» (здебільшого співробітники Східного міністерства, командувачі «східними» військами) намагалися використати людські ресурси Радянського Союзу (остарбайтерів і радянських військовополонених) у конфлікті з більшовизмом на своїй стороні, що суперечило ідеологічним засадам націонал-соціалізму.

Певна зміна в **пропагандистському** аспекті східної політики відбулася після катастрофи німецької армії під Сталінградом. Реальна політика щодо військовополонених і східних робітників українського походження фактично залишилася незмінною. Українці, перебуваючи у концераційних таборах, не мали навіть права самоідентифікуватися. На ключовому етапі Другої світової війни, коли створювалися національні комітети, перевагу було надано КОНР А. Власова. І тільки за лічені тижні до капітуляції Третього райху за підтримки А. Розенберга було створено Український національний комітет, який мав стати репрезентантом і захисником української громади в Німеччині. Все це спростовує теорії, згадані на початку статті, про прихильність нацистів до українців у роки Другої світової війни.

⁴³ Ibid. // <http://combatant.onestop.net/shandruk/r26.html>.

⁴⁴ Ibid.